

Грідіна А.Б.

Донецький національний університет імені Василя Стуса

СПОГАДИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.

У статті розглядається проблема буденного життя українського суспільства в 1917–1921 рр. Проаналізовані мемуари учасників та очевидців революційних подій на предмет висвітлення в них питань побутових проблем людей. Основний зміст дослідження полягає в аналізі спогадів М. Галагана, О. Даїна, А. Дідковського, Н. Полонської-Василенко, О. Степанів-Дашкевич, Л. Цегельського, В. Шульгіна, В. Барагури, В. Короленка, а також мемуарів учасників революції, зібраних у виданні «Борьба за Октябрь на Артемовщине». У цих мемуарах висвітлюються проблеми матеріального стану українського суспільства, зокрема паливної кризи, телеграфного та телефонного зв'язку, функціонування українських залізниць. Описуються стан розвитку медицини, освіти, культури, а також особливості дозвілля та розваг дітей. Аналіз мемуарів показав, що автори піднімали питання щоденної боротьби людей за виживання через нестабільне політичне та воєнне становище. Влада була нездатна забезпечити населення необхідним продовольством, паливом, тому воно опинилося на межі гуманітарної катастрофи. Мемуаристи свідчать, що таким складним виявився не тільки перший період Української революції, неспокійним було життя людей і в період режиму Гетьманату, Директорії. За свідченнями авторів спогадів, діяльність більшовиків ще сильніше дестаблізувала ситуацію в українському суспільстві, адже умови життя звичайних робітників, і, особливо, заможних верств населення погіршилися. На основі вивчення мемуарів сучасників революційної доби встановлено, що події 1917–1921 рр. прямо вплинули на побутові умови населення міст України. Внаслідок системної кризи відбувалися зміни ціннісних орієнтирів для великої кількості людей. Суспільство розділилося на тих, хто готовий був прийняти будь-яку владу заради спокою та самозбереження через моральну та фізичну виснаженість, та на тих, хто чинив активний опір і продовжував жити в складних умовах заради збереження України та цінностей громадян. Стаття буде цікава фахівцям у галузі джерелознавства історії Української революції 1917–1921 рр., зокрема дослідникам мемуарної літератури як джерела.

Ключові слова: мемуари, джерела особового походження, Українська національно-демократична революція, українське суспільство, повсякденне життя, цінності.

Постановка проблеми. Історії Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. присвячено потужний шар наукових праць, в яких висвітлюються різні її аспекти, але у фокусі перебували сюжети з політичного життя, державотворчих процесів. Вивчення повсякденного життя українців, які опинилися в складних військово-політичних, соціально-економічних умовах революційного часу має науково-практичне значення. Науковий інтерес полягає в можливості збагатити історію українського суспільства додатковими фактами щодо його функціонування на рівні людини, на основі чого є можливість дослідити повсякденні практики виживання у несприятливих умовах військово-політичного протистояння. У вивченні повсякдення важлива місія належить мемуарній літературі, яка, як ніяке інше джерело, надає можливість простежити

індивідуальне сприйняття революційної доби. Потужним потенціалом для дослідження стану українського суспільства революційної доби зумовлений вибір теми даної розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мемуаристиці періоду Української революції присвячене широке коло наукових робіт. Спогади як джерело до історії 1917–1921 рр. стали предметом монографічних праць О. Копиленка, Р. Пиріга, Г. Стрельського, [8; 17; 20], дисертаційних досліджень Ю. Каліберди, А. Малика, В. Пархоменка та інших [7; 10; 15]. До мемуарної літератури революційної доби апелювали І. Монолатій [11] Н. Мхиторян [12], О. Отземко [14], В. Передерій [16], В. Горак [4] та інші. Для створення ретроспективної інформації мемуарні джерела використали автори колективного дослідження «Нариси історії Української революції 1917–1921 рр.» [13].

У названих працях повсякденне життя населення України та відповідні мемуарні враження подавалися як додатковий штрих до аналізу подій 1917–1921 рр.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз джерельного потенціалу мемуарів для вивчення повсякдення українців революційної доби 1917–1921 рр. Методологія дослідження репрезентована загальнонауковими (аналітико-синтетичний, узагальнення) та спеціальними історичними (історико-порівняльний, історико-типологічний) методами, спирається на принципи наукової об'єктивності, історизму, системності. У сукупності вони дозволили визначити ступінь відображення українського повсякдення революційної доби у спогадах і щоденниках. Джерельну базу розвідки становлять мемуари сучасників Української революції, що є як опублікованими, так і зберігаються в архівах, музеях, наукових установах.

Виклад основного матеріалу. Українське суспільство революційної доби зіткнулося зі складною проблемою виживання в умовах політичної та військової нестабільності. Оскільки влада не розв'язувала питань забезпечення населення продуктами харчування, паливом, організації ефективної роботи комунального господарства, розвитку гуманітарної сфери, соціально-економічні проблеми протягом 1917–1921 рр. наростали, що змінювало й повсякдення.

До аналізу залучено спогади політичних діячів, представників культури, освіти, медицини, журналістики. Серед авторів – український громадсько-політичний діяч, дипломат, адвокат, журналіст Л. Цегельський; громадсько-політичний діяч, публіцист, член Української Центральної ради М. Галаган; українофоб та ідеолог Білого руху В. Шульгін; історики Н. Полонська-Василенко, О. Степанів-Дашкевич, педагог А. Дідковський; полковник медичної служби Армії УНР О. Даїн; журналісти В. Барагура, Н. Теффі, В. Короленко. До уваги також узяті спогади мешканців провінційних містечок. Отже, палітра авторів мемуарів є доволі репрезентативною.

Серед проблем повсякдення автори мемуарів називають порушення телефонного та телеграфного зв'язку Л. Цегельський зазначає, що основною причиною такої ситуації були дії селян, які, позбавившись впливу австрійської влади, почали спилювати стовпи, розкрадати дроти. Окрім того, за його свідченнями, не вистачало кваліфікованих кадрів для функціонування пошти, зв'язку, адже поляки та євреї, які до цього займали від-

повідні посади, не хотіли співпрацювати з новою владою. Л. Цегельський зазначає, що в державі одразу почали вирішувати цю ситуацію за допомогою спеціальних навчальних курсів для українців. Вони, за свідченнями мемуариста, отримали всі вакантні посади в цій галузі на західноукраїнських землях до кінця 1918 року [22, с. 23]. За спогадами Л. Цегельського, складною ситуацією була ситуація на залізницях, де окрім кадрового питання, виникла проблема з вугіллям, якого в Східній Галичині бракувало, а привозити його з Донбасу не було можливості через революційну анархію. Саме тому в місцевих майстернях вперше у Європі переобладнували локомотиви на опалювання нафтою [22, с. 23]. М. Галаган (представник дипломатичної місії УНР в Угорщині) у своїх спогадах розповів про саботаж польських залізничників у Галичині [3, с. 4].

За спогадом В. Барагури, дитинство якого припало на революційну добу, стан залізниці був таким, що її називали «самоваром» через «черепаший темп». Про неї складали анекдоти, один з яких наведено мемуаристом: «... коли поїзд проїздив оселями, люди виходили з чайниками і самоварами просити кип'ятку» [1, с. 7]. А залізничний шлях Яворів – Львів у 90 км потяг долав за 3 год. в напрямку до Львова, назад тривалість поїздки була довшою на годину через необхідність зупинятися біля водокачки. До того ж, за свідченнями В. Барагури, залізничні рейки прокладалися через поля та левади по битих шляхах, що унеможливило швидке пересування до необхідного місця [1, с. 7].

В. Шульгін описує враження від перебування в Одесі у грудні 1919 року. Через відсутність деревини, було припинено рух залізниці, не тільки вантажного, а й пасажирського. Він описує великі черги до крамниць за хлібом, в яких люди вимушені були стояти по півтори години. В. Шульгін зазначає, що люди витрачали чимало часу для пошуку місця, де продають хліб, і це міг бути цілий день. Взагалі обід українців, за спогадами мемуариста, був досить бідним: «якогось варива на зразок супу або борщу, без м'яса, звичайно. Крім того, каша. Каша переমেжалася: гречана, з пшона та «шрапнель». Ось цей «шрапнель» багато людей саботували. Інші, більш покірливі, з'їдали» [23, с. 331]. Мемуарист розповідає, що в житлових будинках не було ні води, ні тепла: «У цьому будинку воду можна було отримати тільки у дворі. Я тягав відрами воду. Іноді я пиляв дрова» [23, с. 174]. Помешкання, в якому проживав В. Шульгін, було незручним, у ньому

не було меблів, через що доводилося спати на холодній голій підлозі. Оскільки не було грошей для купівлі одягу, «була одна вихідна сорочка на двох» [23, с. 331].

В. Короленко згадував, що взимку 1920 р. люди опинилися в надскладній ситуації через нестачу палива та їжі. Паливо можна було купити, але за дуже великі гроші, яких не було навіть у забезпечених жителів: «За віз дров, привезених з недалеких лісів, вимагають 12 тисяч» [9, с. 13]. За свідченнями мемуариста, таку розкіш могли собі дозволити лише радянські службовці, а інші ставали беззахисними від холоду та голоду: «В квартирах буде майже те саме, що буде на дворі» [9, с. 13].

В. Барагура згадував про матеріальний стан людей на Заході України після завершення українсько-польської війни. Він написав, що грошей у родині не було, тому було неможливо купити одяг чи пошити його, адже тканина коштувала дорого, та й праця шевця не була дешевою. Щоб одягти дітей, його матір мусила міняти у Львові ковбасу на черевики та сорочки [1, с. 7]. За його споминами одного разу матері навіть вдалось обміняти ковбасу на купон матерії, з якої було пошито синові штани, що стало для В. Барагури справжнім святом [1, с. 16]. Єдиною можливістю для заробітку був продаж власних речей, містяни найчастіше продавали «простирадла, чоловіче плаття і білизну, а потім жіноче плаття і білизну», бо ці речі були «найкращою валютою». Але ситуація настільки була гострою, що й продавати вже було нічого [23, с. 333]. В. Барагура згадує, що білогвардійці, які володарювали в цей час в західноукраїнських землях, зовсім не турбувалися про забезпечення населення продовольством, хоча розуміли, що цей факт є «крупним козирем у руках більшовицьких агітаторів» [1, с. 16].

Російська журналістка Н. Теффі залишила у своїх спогадах згадку про соціально-економічну ситуацію в Києві влітку 1918 року, коли вона переїхала до Києва на постійне проживання. Авторка пише, що у той час у місті вона не побачила жодного, хто б страждав від голоду. Також вона дивується жвавому розвитку залізничних станцій, де завжди юрмилося багато людей. Дуже емоційно та «по-журналістські» вона описує привокзальні буфети, через які «вокзал забитий народом і весь пропахнув борщем». Описуючи поїдання приїжджими борщу у привокзальному буфеті, вона намагалася показати, що в цій страві – культура держави, до якої туристи намагалися залучитися одразу, залишивши вагон потягу. Уряд П. Скоропадського вона охарактеризувала як такий, що

охороняє права і культуру українців: «... борщ твій невід'ємна твоя власність і права твої на нього охороняються залізною німецькою силою». У спогадах росіянки Н. Теффі відчувається її позитивне ставлення до України, яку вона називає вільною. Протилежним було її ставлення до радянського режиму, від якого жінка і втекла з родиною до Києва, порівнюючи його з «мерзотною ложкою», що може зачерпнути чимало з українського борщу для «потреб пролетаріату» [21, с. 11].

Соціально-економічна ситуація в Києві змінилася в 1919 році після приходу до влади більшовиків, про що ми довідуємося зі спогадів Н. Полонської-Василенко. За її враженням, у цей період українське суспільство знову опинилося на межі холоду і голоду, що авторка повною мірою відчула на собі, згадуючи про це так: «... Холод у помешканні був такий, що в кімнаті замерзла вода» [18]. Влітку Н. Полонська-Василенко занедужала і потрапила в лікарню, про перебування в якій вона також залишила згадку у споминах. Мемуаристка пише, що медичні працівники оточили її увагою і до самих спеціалістів у неї не виникало ніяких претензій, але з відчаєм згадує про жалюгідне утримання хворих на черевний тиф [18].

Полковник медичної служби О. Даїн опишував санітарну ситуацію у військових підрозділах революційної доби, оскільки протягом 1917–1920 років працював дивізійним лікарем в українській армії. Відсутність професійних польових лікарів, ліків і будь-яких медичних засобів ускладнювало ситуацію у військових підрозділах. В одному зі своїх рапортів О. Даїн прохав керівництво надати необхідне для облаштування військових санітарних корпусів, а саме: «8 лікарів та 20 фельдшерів, 16 нош на дивізію, 8 санітарних однокінних двоколок, медичне, аптечне, а також санітарне майно» [5, с. 22]. Будучи на посаді начальника санітарної польової частини Житомирської групи військ, він евакуював поранених і хворих українських вояків до м. Рівного, де розташовувались на той час військові шпиталі. Для цього використовувались вантажні самоходи та реквізовані фури.

За спогадами О. Даїна, у Галичині санітарна ситуація була інакшою, оскільки лікарськими справами займалися професіонали: «... вони робили і знали, що роблять – їм не потрібні були не панцирні мури, ні будь-яке інше оточення» [5, с. 22]. Однак, ситуація змінилася не на краще з 1920 року, коли владу отримала дієва армія, у якої не було нічого з медичного майна: «Українське військо тоді в санітарному відношенні – це

була пустеля, в якій були розкидані розятрені осередки, під фірмою польових санітарних установ. Це, відверто кажучи, були мандрівні фльондрові притулки, прикриті білим прапором з Червоним Хрестом. Про яке-небудь санітарне чи медичне майно тут і розмовляти було нічого» [5, с. 22].

У мемуарах сучасників революційних подій порушена тема реквізиції, яка була основним інструментом більшовицької соціальної політики. Н. Полонська-Василенко пише, що після повернення з лікарні додому побачила у своєму помешканні сліди радянського «изъяття излишков», яким займалися робітничі бригади. У складі цих бригад були й «людяні» учасники, які розуміли всю ситуацію і намагалися все ж таки щось приховувати для господарів помешкань, які обкрадалися. Н. Полонська-Василенко згадує, що натрапила саме на таку людину. То був літній робітник, який спромігся непомітно від товаришів дещо з продуктів приховати для неї, сказавши при цьому: «Забираємо у вас, товариш професор, а в цей час, можливо, забирають у моєї жінки...» [18]. За спогадами В. Шульгіна, селяни, щоб врятуватися від реквізиції, обмінювали курей, качок, індичок, поросят, свинину, сало, м'ясо, яйця в містах на якісь речі: «Рятуючи свої харчі від реквізицій, селяни вважали за краще обмінювати їх у місті на речі» [23, с. 333].

Артист І. Лельгант пригадує, як у нього у вересні 1920 року в Бахмуті було конфісковано дзеркало, настінний годинник, трюмо, крісло [2, с. 5]. Співробітник споживацького товариства І. Лайхтман згадував, що після реквізиції в його домі залишилося 7 ложок, 7 виделок, 7 ковдр. Сім, тому що його родина складалася з 7 осіб. Все інше було визнано надлишковим [2, с. 5]. Я. Французов зазначив, що після подібних реквізицій він позбувся піаніно, дзеркала, меблів, шафи, годинника, лото, шашок, доміно, автомобільних камер та клейонки [2, с. 10]. У А. Гладіліна, який на той час працював у комунгоспі, більшовики забрали швейну машину, піаніно, 6 стільців і чайний посуд [2, с. 16]. А у М. Баренштейна вилучили ванну, якою він повинен був користуватись за призначенням лікаря [2, с. 19]. Після реквізиції у 1920 році рахівник бахмутського кооперативу Г. Протас вирішив звернутись до місцевого виконкому у спробах повернути собі ліжко [2, с. 19]. Член союзу радянських службовців Б. Шаломович згадував, що після однієї з реквізицій його позбавили столу та чотирьох стільців, але він намагався повернути майно, щоб мати змогу продати та купити взуття дітям [2, с. 20].

Отже, за мемуарами сучасників революційних подій стає зрозумілим, що найбільш складний період для українського суспільства був тоді, коли влада була в руках більшовиків, які примусом позбавляли людей звичних повсякденних речей, що використовувались у домашньому вжитку.

Зі спогадів сучасників революційних подій також довідуємося про життя дітей, зокрема про їхнє дозвілля. Наприклад, В. Барагура розповідає про дозвілля дітей на Заході України: «Я біг вулицею до міста. Тут застрічались гуртки моїх ровесників з цілого містечка, щоб спільно бавитися у війну, тобто битися камінням з польськими хлопчиками» [1, с. 63]. Розвинутим було виготовлення дерев'яних, розмальованих водними фарбами дитячих іграшок – возиків, коників, метеликів, тачок, торохтійок, «деркачів», сопілок, топірців. Подібні іграшки мали великий попит по всій Польщі. В. Барагура пише, що розвивався в цю добу в Коломиї футбол і теніс. Він зазначає, що у школі діяв «Пласт», керівником якого був Євген Кульчицький. За словами мемуариста, організація була авангардом для молоді, адже найкращі її вихованці поповнювали лави УГА для кур'єрської чи розвідницької служби. Деякі з них, за спогадами В. Барагури, брали участь у вуличних боях міста Львова у листопадові дні 1918 року [1, с. 63].

В. Барагура згадував свій дім, в якому жив разом із сестрами та мамою. Їхній будинок належав єврею Іцику Глянцману, який «тримав кредит» на родину, але сплачувати його в період, поки батько знаходився під арештом, не вимагав [1, с. 63]. Як він згадує, у будинку, розташованому обабіч битого шляху, «двері, стіни, піддашся... були посічені кулями, а шибки в вікнах під час бою вилітали з зойком і дзенькотом розбитого скла» [1, с. 66].

Сотник Армії УНР, учасник повстанського руху П. Петрика на Волині А. Дідковський, відзначає, що в західноукраїнських селах було багато книжок, і селяни із задоволенням ділились ними з місцевими військовими [6, с. 6]. Завдяки місцевим селянам він вперше побачив книжку «Кобзар».

Заняття яворівських міщан В. Барагура описував досить захоплююче. Він писав, що основним джерелом прожитку мешканців був «домашній кустарний промисел». Люди виготовляли предмети побуту із деревини. Більша частина з тих виробів – «ложки, верехи-ополонники, копістки, качалки, колотилки, ночви, веретена, плетені з сітнику, соломи, шувару, очерету, лика, опалки, кобелі, кошики, сита, решета» [1, с. 63]. Яворівські міщани займались вирізанням по дереву подоб

святих, людських статуєток, робили дерев'яні меблі, розмальовували їх жовтогарячими та червоними візерунками квітів і геометричних узорів [1, с. 69].

З мемуарів хорунжої Січових стрільців О. Степанів-Дашкевич довідуємося про складне становище жінок-матерів, які були вимушені самостійно виховувати своїх дітей, бо їхні чоловіки були задіяні у військових справах, а чимало їх гинуло чи потрапляло до полону [19, с. 59]. В. Барагура, описав, наскільки тяжко було його матері піднімати своїх трьох дітей. Крім того, що вона багато працювала, їй потрібно було виховувати спритного хлопця, який часто не слухався. За непослух матір часто вибухала гнівом і «ставила в кут та на коліна, замикала в темній комірці на сухому хлібі й холодній воді, погрожувала, що віддасть до шевця, зіб'є на кисле яблуко» [1, с. 69]. Таку поведінку матері В. Барагура називає «екзистенційною», бо нерідко вона застосовувала «лопатову частину тростинової тріпачки», від якої він «ревів попід небо».

Висновки. Аналіз мемуарів сучасників Української революції 1917–1921 років засвідчує їх безпосередній вплив на стан суспільства. Особливо це стосувалося повсякденного життя населення міст та сіл України. Жодна влада не піклувалася про потреби простих людей, а навпаки намагалася за їхній рахунок збагатитися. Утворилася

системна соціально-економічна криза, яка змінила ціннісні орієнтації людей. Українці вимушені були руйнувати міські ландшафти, вирубувати дерева в парках, виламувати скамейки та паркани, розпалювати грубки звичними меблями, обмінювати продукти харчування на одяг або навпаки, щоб забезпечити власні мінімальні потреби. Особливо ускладнилося становище людей по всій Україні, коли владу захопили більшовики, які занедбали медичні заклади, впроваджували політику реквізиції, обкрадаючи простий люд. Непростим було становище жінок, які мусили самотужки виховувати дітей і працювати. При цьому частина їх мужньо боронили землю у військових лавах поряд з чоловіками. Не зважаючи на скрутне становище українців у революційну добу, вони продовжували займатися народними промислами, городництвом, вміли організувати дозвілля собі та своїм дітям.

Отже, спогади сучасників Української національної революції 1917–1921 років мають значний потенціал щодо вивчення повсякдення тієї доби. Містяться чимало життєвих подробиць, зафіксованих конкретними особами, вони здатні доповнити історичний наратив штрихами, відсутніми в інших джерелах. Розрізнена інформація про умови виживання у вирі військово-політичного протистояння складається у загальне уявлення про практики їх подолання у різних верствах населення в Україні.

Список літератури:

1. Барагура В. Калиновий міст. Збірка споминів-розповідок з дитячих років у Немирові і з життя учнів Яворівської гімназії в 1914–1928 рр. Нью-Йорк-Джерзі-Сіті, 218 с.
2. Борьба за Октябрь на Артемовщине: Сб. воспоминаний и статей. 1929. Харьков: Пролетарий, 392 с.
3. Галаган М. Богданівський полк. *Літопис Червоної Калини*. Львів. 1937. Ч. 6. С. 3–5.
4. Галаган М. 1990. З моїх споминів (1880–1920-ті рр.). Київ: Вид-во політичної літератури, 1990. Ч. 3. 542 с.
5. Горак В. С. Українська гетьманська держава 1918 року у світлі споминів її сучасників. Київ : Стило, 2010. 200 с.
6. Даїн О. Военно-санітарні начерки українського лікаря. Каліш: Чорномор, 1926. 142 с.
7. Дідковський А. Спогади. США : Ukrainski Wisti, 1961. 82 с.
8. Каліберда Ю. Ю. Військова мемуаристика як джерело вивчення історії українських військових формувань 1917–1921 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 20.02.22. Київ, 2003. 20 с.
9. Копиленко О. Сто днів Центральної Ради. Київ : Україна, 1992. 204 с.
10. Короленко В. Г. Рассказы и повести. Воспоминания. Критические статьи. Публицистика. Москва: Издательство АСТ, Олимп, 2001. 624 с.
11. Малик А. О. Мемуари як джерело до історії української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06. Львів, 1999. 20 с.
12. Монолатій І. Галичина і галицькі українці у «Спогадах» Павла Скоропадського: ідейні орієнтації та національні пріоритети. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич, 2005. Вип. 9. С. 346–355.
13. Мхиторян Н. Мемуари О. Лотоцького як цінне джерело досліджень історії українсько-турецьких взаємовідносин. *Розбудова держави*. 1995. № 5–6. С. 54–59.
14. Нариси історії української революції 1917–1921 років / В. А. Смолій, Г. В. Боряк, В. Ф. Верстюк та ін. Київ: НВП Видавництво Наукова думка НАН України, 2011. Кн. 1. 390 с.

15. Отземко О. В. Особові фонди учасників революційних подій 1917–1918 рр. на Донеччині в Державному архіві Донецької області. *Чорноморський літопис: Наук. журнал*. Миколаїв. 2011. № 3. С. 66–69.
16. Пархоменко В.А. Вітчизняна мемуаристика як джерело з історії національно-визвольних змагань 1914–1921 рр.: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.06. Київ, 2014. 460 с.
17. Передерій В. Матеріали до вивчення історії ЗУНР на сторінках «Літопису Червоної Калини» (1929–1939 рр.), (1991–1995 рр.): джерелознавчий аспект. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 18. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2009. С. 666–673.
18. Пиріг Р. Я. Мемуари сучасників як джерело з історії Української революції 1917–1921 років. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. Вип. 4. С. 31–58.
19. Полонська-Василенко Н. Революція 1917: спогади. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Polonska-vasylenko_Nataliia/Revoliutsiia_1917_spoahady/
20. Степанів О. 2009. З воєнних усмішок. Львів: ЛА «Піраміда». С. 59–61.
21. Стрельський Г. В. Великий Жовтень на Україні у спогадах сучасників. Київ: Вища школа, 1989. 62 с.
22. Тэффи Н. Життя-быт: Рассказы. Воспоминания. Москва: Политиздат, 1991. 445 с.
23. Цегельський Л. Від легенд до правди: Спомини про події в Україні зв'язані з Першим листопада 1918 р. Львів: Свічадо, 2003. 336 с.
24. Шульгин В. Дни. Годы. Дни. 1920 год. Москва: Новости, 1990. С. 330–548.

Hridina A.B. MEMOIRS AS A SOURCE FOR THE STUDY OF EVERYDAY LIFE IN THE DAYS OF THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917–1921

This article examines the problem of everyday life of Ukrainian society in 1917-1921. Memoirs of participants and eyewitnesses of revolutionary events are analyzed in order to cover issues of everyday problems and religious life of people. The main content of the study is to analyze the memoirs of M. Galagan, O. Dain, A. Didkovsky, N. Polonska-Vasylenko, O. Stepanov-Dashkevich, L. Tsegelsky, V. Shulgin, V. Baragura, V. Korolenko, as well as the memoirs of the participants of the revolution, collected in the publication «The Struggle for October in Artemovsk». These memoirs highlight the problems of the material condition of Ukrainian society, including the fuel crisis, telegraph and telephone communications, the functioning of the Ukrainian railways, the life of the Institute of Women and Motherhood. The state of development of medicine, education, culture, as well as features of leisure and entertainment of children are described. An analysis of the memoirs showed that the authors raised the issue of the daily struggle of people for survival due to the unstable political and military situation. Authorities were unable to provide the population with the necessary food and fuel, so it was on the verge of a humanitarian catastrophe. Memoirs testify that not only the first period of the Ukrainian revolution turned out to be so difficult, people's lives were also restless during the regime of the Hetmanate and the Directory. According to the authors of the memoirs, the activities of the Bolsheviks further destabilized the situation in Ukrainian society, as the living conditions of ordinary workers, and especially the wealthy, deteriorated. Based on the study of memoirs of contemporaries of the revolutionary era, it was established that the events of 1917-1921 directly affected the living conditions of the population of Ukrainian cities. As a result of the systemic crisis, there have been changes in the values of a large number of people. Society was divided into those who were ready to accept any power for peace and self-preservation due to moral and physical exhaustion, and those who resisted and continued to live in difficult conditions for the preservation of Ukraine and the values of citizens. The article will be of interest to specialists in the field of source studies of the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921, in particular to researchers of memoir literature as a source.

Key words: memoirs, sources of personal origin, Ukrainian national-democratic revolution, Ukrainian society, everyday life, values.